Иван Маргински (Смолян, България)

ЗА СХОДСТВОТО МЕЖДУ РЪКОПИС *COD. D. SLAVO 7* И *ЗАЙКОВСКИЯ ТРЕБНИК*

Колекцията от ръкописи в Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ (нататък ЦСВП) съхранява късен ръкопис (от края на XIX в.), каталогизиран със сигнатура *Cod. D. Slavo 7*. Ръкописът е постъпил в ЦСВП през 1988 г. от Университетската библиотека (Христова, Джурова, Велинова 2000: 19)[1]. Съдържанието и съставът на евхологичните текстове позволяват той да бъде отнесен към южнославянската редакция на *Требника*. Въпреки че е включен в описа на славянските ръкописи на ЦСВП, изненадващо е, че този ръкопис не е използван в научни трудове и изследвания, посветени на историята на литургичните извори и практики. Предполагаме, че една от причините се дължи на късната му датировка. Почти всеки изследовател предпочита да обръща внимание на ръкописите (в т.ч. и гръцки, и славянски), преписвани преди появата на първите печатни издания на *Евхология* или *Требника*. Подлагани на постоянно редактиране и обновяване, тези богослужебни книги разкриват огромното разнообразие в литургичните практики и текстове през периода на Средновековието. С появата на първите старопечатни издания (след XV в.) започва бавен процес на унификация, който постепенно довежда до редакционната стандартизация на *Евхология*. Макар и ръкопис, късната датировка на *Cod. D. Slavo 7* предполага неговата принадлежност към наложилата се вече литургична еднородност и това обстоятелство вероятно го оставя настрана от вниманието на специалистите.

В процеса на разработка на едно по-задълбочено научно изследване върху чиновете на обручение и венчание в южнославянската ръкописна традиция от XIV–XVIII в.[2] се наложи проучване, анализ и съпоставяне на различни редакции, отразени в голям брой достигнали до нас южнославян-

[1] Днес ръкопис *Cod. D. Slavo 7* може да се ползва в дигитален вид на уебстраницата на NALIS Repository. Вж. http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/1476 (28.10.2020).

[2] Подробното научно изследване предстои да бъде публикувано.

ски източници[3]. В обсега на изследователската дейност попадна и ръкопис *Cod. D. Slavo 7*, макар че неговата датировка излиза извън обхвата на първоначално поставената цел на изследването. Оказа се, че ръкописите *Cod. D. Slavo 7* и *НБКМ 960* (известен като *Зайковски светогорски требник*, нататък *ЗТ*[4]) съдържат абсолютно идентичен обред на брака. И този факт едва ли е случаен. Подобно пълно съответствие на богослужебните текстове стои в ярък контраст с всички съществуващи южнославянски ръкописи, преписвани преди края на XVII в., където почти всеки ръкопис, макар и с минимални отклонения, представя различен по форма брачен обред. Разбира се, следвайки известния закон на А. Баумщарк (Baumstark 1958: 27–30), т.е. правилото за литургичен консерватизъм, можем да приемем известно влияние на литургичната традиция на *ЗТ* по отношение на брачните чинопоследования в последващите векове. Но както виждаме, в случая става въпрос за два ръкописа, които на практика са отделени един от друг от дистанцията на повече от пет века. Освен това възникването на редакцията на чинопоследованията, свързани с брака, в ръкопис *Cod. D. Slavo 7* в условията на силно влияние на старопечатната традиция и нейното проникване на Балканите през втората половина на XVIII и XIX в. прави трудно обяснимо категоричното разминаване между „писаното в ръкописа“ и въведената богослужебна норма.

От друга страна, приемайки тази очевидност, едно по-внимателно вглеждане в целия ръкопис даде основание за интересна хипотеза относно характеристиката на *Cod. D. Slavo 7*. По-нататък ще покажем, че всъщност не само частта, посветена на брака, но и целият ръкопис следва своя прототип и на практика *Cod. D. Slavo 7* се явява абсолютно копие на *ЗТ*.

ПРОИЗХОД НА РЪКОПИС *COD. D. SLAVO 7* И ВРЪЗКАТА МУ СЪС *ЗТ*

В този ред на мисли историята на ръкопис *Cod. D. Slavo 7* събужда оправдан интерес, но за съжаление, все още не е засвидетелствана с допълнителни изворови данни. Въпреки това едва ли може да има някакво съмнение по въпроса къде и кога е създаден. В бележката на л. 94б с молив е написана датата *29 май 1893 г., Видин*, което на практика е и утвърдената датировка и място на произхода му (Христова, Джурова, Велинова 2000: 21)[5]. Тук е мястото да припомним някои факти относно историята на неговия предшественик – *ЗТ*.

---

[3] По мои данни само в българските книгохранилища са налице 31 преписа на текста от периода XIV–XVIII в. В тях не включвам *Cod. D. Slavo 7* от края на XIX в.

[4] Днес *ЗТ* също е достъпен в дигитален вид на уебстраницата на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Вж. http://82.147.128.134/slr/public/image (28.10.2020). Съществува научно изследване и издание на този ръкопис. Вж. Цибранска-Костова, Мирчева 2012.

[5] Нека все пак отбележим, че освен тази дата в долния десен ъгъл на л. 17а е написана датата: *5 Април 1893*, която можем да приемем за междинна дата при преписването на ръкописа.

През втората половина на XIX – началото на XX в. *3T* е притежание на видинската фамилия Зайкови. Цеко Ванчев Зайков, с прозвище Зайко, е известен общественик, един от предприемачите българи, които съчетават общественополезната си дейност с любов и пиетет към страната. През 1871 г. заедно с Никола Първанов от Лом той е избран за представител на Видинската епархия на Църковно-народния събор в Цариград. За книжовните интереси на Цеко Ванчев са известни допълнителни факти. В личната му колекция се е включвала още една ценна книга, днес съхранявана в библиотеката на Богословския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – Повѣсть ѡ стѣмъ градѣ Їерлмѣ. Именно той изважда от анонимност ръкописа *3T*, закупувайки го при свое поклонническо посещение на Света гора, както осведомява бележка на л. 1б–2а, писана от неговия син Тома Зайков. Цеко Ванчев отбелязва и името на предишния собственик, някой си даскал Нино (л. 68б). Ръкописът е част от родовата традиция повече от половин век до постъпването му в книгохранилището на Националната библиотека в София. Друга известна фигура от началото на века – Найчо Цанов от Видин, е посредник при предаването на ръкописа от притежателите на библиотеката (Цибранска-Костова, Мирчева 2012: 11–12).

От казаното дотук се вижда тясната връзка на *3T* с Видин, там където е и преписан *Cod. D. Slavo 7*. Допълнителен аргумент в подкрепа на това твърдение се основава на бележка на л. 96а, според която *Cod. D. Slavo 7* е копие на пергаментен кодекс. На този лист със син химически молив и ръкописни букви пише: *Копие от единъ пергаментъ* (Христова, Джурова, Велинова 2000: 21). Нека напомним, че в днешното си състояние *3T* представлява пергаментен кодекс с вмъкнат по-късно само един хартиен лист от по-късна епоха (Цибранска-Костова, Мирчева 2012: 21). Какъвто и обаче отговор да бъде даден по въпроса за произхода на *Cod. D. Slavo 7*, той по никакъв начин няма да ни помогне да отговорим и на следващия, също важен въпрос: кой е предполагаемият преписвач на *Cod. D. Slavo 7*. Според мен вероятно това е или самият Цеко Ванчев Зайков, или неговият син – Тома Зайков, а защо не и посредникът при предаването му – Найчо Цанов.

СЪДЪРЖАНИЕ И СЪСТАВ НА *COD. D. SLAVO 7*

Разбира се, за да може един ръкопис да претендира, че е копие на друг, то съвсем естествено съдържанието и съставът и на двата ръкописа трябва да бъдат идентични. В този параграф ще направим преглед на съдържанието на *Cod. D. Slavo 7* с цел то да бъде съпоставено със съдържанието на *3T*. Но преди да представим съответната схема, трябва да изпълним едно условие.

Детайлна проверка на съдържанието и състава на *Cod. D. Slavo 7* установи, че някои места в актуалното му страниране демонстрират непоследователност в текста. Допускаме, че при подвързването на ръкописа редът на листовете е нарушен. Това налага идентификация на съответните листове

и поставянето им на място. Според нас те трябва да се четат в следната последователност: 88а–88б, 7а–87б, 1а–6б, 89а[6]–Ха, 89б–Хб, 90а–94б. Ако следваме така предложения ред, можем да установим пълното сходство между състава на *Cod. D. Slavo 7* и този в *ЗТ*, отчитайки само две особености: 1) в *Cod. D. Slavo 7* (на л. 88а) не е преписан текстът, с който започва *ЗТ* (л. 1а); 2) в *Cod. D. Slavo 7* липсва един лист, който трябва да бъде поместен непосредствено след лист 87б, преди лист 1а. В *ЗТ* този лист е обозначен съответно като л. 83. По-долу в табличен вид представяме основното съдържание и на двата ръкописа:

Зайковски требник	*Cod. D. Slavo 7*
Чин на кръщение е без начало……...1а–11б	Чин на кръщение е без начало…88а–88б,7а–16б
Чинъ на постриженїе власомь wтрочища. ……...……11б–13б	Чинъ на постриженїе власомь wтрочища. ……...…….16б–18б
Чинъ на братотворенїе…..……...…13б–16б	Чинъ на братотворенїе…..……..…18б–21б
Чинъ на wбржженїе дв҃нцн къ мжжоу̀. цр҃ємь ѝ прочимь……...…….....16б–18а	Чинъ на wбржженїе дв҃нцн къ мжжоу̀. цр҃ємь ѝ прочимь……...…….....21б–23а
Чинъ вѣнчанню̀……....18а–27а	Чинъ вѣнчанню̀…..……..23а–32а
Въ навр̂ѣгїе бг҃оѧ̀вленьа. ……..27б–35б	Въ навр̂ѣгїе бг҃оѧ̀вленьа. …….....32б–40б
Чинъ нсп̂вѣданню̀. ……...……35б–42а	Чинъ нсп̂вѣданню̀. ……..…40б–47а
Л се м̂твы на wсв҃щенїе въсакомоу̀ дѣлоу̀ бл҃гоу̀. ……..42а–48а	Л се м̂твы на wсв҃щенїе въсакомоу̀ дѣлоу̀ бл҃гоу̀. ……..47а–53а
Чинъ нзноснтн лн̂ѫ вь прⷭ̂зникы г̂подьскыѧ. ……...……48а–56а	Чинъ нзноснтн лн̂ѫ вь прⷭ̂зникы г̂подьскыѧ ……...…….53а–61а
Към него на л. 55б–56а е прикрепена Мл҃тва безъдьжнѫ.	Към него на л. 60б–61а е прикрепена Мл҃тва безъдьжнѫ.
Послѣдованїе на нсх̂дь д҃шн. …….56а–61а	Послѣдованїе на нсх̂дь д҃шн.……61а–66а
Чинъ нⷭ̂ ѹмер҃шнн҃ г̂ѣ. ……61а–96б	Чинъ нⷭ̂ ѹмер҃шнн҃ г̂ѣ …….66а–87б, (липсващ лист), 1а–6б, 89а–Ха, 89б–Хб, 90а–94б

[6] Тук е необходимо да отбележим, че между лист 89б и 90а има още един лист, който в *Cod. D. Slavo 7* въобще не е страниран. Обозначаваме го съответно като Ха и Хб. В *ЗТ* това обозначение отговаря на листове 90б и 91б.

ПАЛЕОГРАФСКИ ОСОБЕНОСТИ В РЪКОПИСИТЕ

Тъй като обаче и двата ръкописа, между които досега не е търсена аналогия, не са анализирани и сравнявани детайлно от по-тесните специалисти, категорични заключения на този етап не са възможни. Тук се привеждат интересни палеографски съвпадения по отношение и на двата ръкописа.

Така например писменото поле и в двата ръкописа е разделено на 18 реда (Христова, Джурова, Велинова 2000: 19; Цибранска-Костова, Мирчева 2012: 27). М. Цибранска и Е. Мирчева обръщат внимание, че в *ЗТ* на няколко страници отделни словоформи се разполагат под ограничителния долен хоризонтал на ред 18 (л. 20а, 21б, 26а, 27а, 33а, 50а, 51б и др.) (Цибранска-Костова, Мирчева 2012: 27). По същия начин са изписани и техните еквивалентни страници в *Cod. D. Slavo 7* съответно (л. 25а, 26б, 31а, 32а, 38а, 55а, 56б). При наличие на киноварно оглавление и в двата ръкописа графически запълнените редове остават 17.

Правописната система и на двата ръкописа демонстрира съществено сходство. Ето как съществуващите каталожни описания накратко ги характеризират:

ЗТ

– среден правилен полуустав (Цибранска-Костова, Мирчева 2012: 28);
– двуюсов; двуеров с преобладаваща употреба на ь, което позволява да бъден отнесен към ръкописите със западнобългарски произход (Цибранска-Костова, Мирчева 2012: 43, 50).

Cod. D. Slavo 7

– нееднакъв полуустав;
– двуеров; двуюсов (…) като цяло спазва среднобългарски правописни норми със засилено западно влияние (Христова, Джурова, Велинова 2000: 19).

Наличните фотокопия на целите ръкописи позволяват с лекота да се види как преписвачът на *Cod. D. Slavo 7* на няколко места в ръкописа (л. 88б; от л. 7а до 25б; от л. 88б до л. 94б) пише с по-едър полуустав, с който максимално се опитва да се приближи до оригинала. В останалата част от ръкописа обаче същият писач пише с по-дребен полуустав, но независимо от това продължава да спазва упоменатата по-горе 18-редова линеарна характеристика.

ОБЕМ НА СТРАНИЦИТЕ

Още един сериозен аргумент в подкрепа на предложената хипотеза е свързан с обема на страниците на двата ръкописа. Докато днес *ЗТ* представлява пергаментен кодекс с обем от 96 листа (Цибранска-Костова, Мирчева 2012: 21), то ръкопис *Cod. D. Slavo 7* се състои от 97 листа хартия (Христова,

Джурова, Велинова 2000: 19). Как да обясним тази разлика от един лист? Вече беше споменато, че в ръкопис *Cod. D. Slavo 7*: 1) липсва текстовата част от листа, който в *ЗТ* отговаря на л. 1а, и един цял лист, отговарящ на л. 83 от *ЗТ*; 2) между лист 89 и 90 има още един лист, който въобще не е страниран. Същевременно листът, на който трябва да е преписан л. 1а от *ЗТ*, в *Cod. D. Slavo 7* е празен (л. 88а). Това означава, че е необходимо хипотетично да прибавим само действително липсващия л. 83 от *ЗТ* и да отчетем нестранирания лист. Така обемът на *Cod. D. Slavo 7* нараства на 99 листа. Но като имаме предвид, че последните три негови листа (95а–97б) са празни и на тях не са преписани никакви богослужебни последования, то в крайна сметка става ясно, че обемът и на двата ръкописа е един и същ – 96 листа.

ПОСЛЕДНИТЕ СТРАНИЦИ НА ДВАТА РЪКОПИСА

При работа с дигиталното копие на *ЗТ* ясно се вижда, че последните два листа (95а–96б) от ръкописа на места са силно повредени, което на практика прави текста нечетлив. Така е публикуван и в първото му издание в докторската дисертация на Б. Холошняй, защитена в Папския институт за източни изследвания в Рим през 1995 г. (Hološnjaj 1995). Сравняване на тези повредени места с техните аналогии в *Cod. D. Slavo 7* (л. 93а–94б) също констатира тяхното сходство. Иначе казано, преписвачът на *Cod. D. Slavo 7* също не е успял да разчете повредените места, поставяйки на тяхно място многоточие. Днес благодарение на работата на М. Цибранска и Е. Мирчева нечетливите места в текста от погребалната служба в *ЗТ* са разчетени (Цибранска-Костова, Мирчева 2012: 381–384).

БЕЛЕЖКИ В *COD. D. SLAVO 7*

Допълнителните бележки, направени по всяка вероятност от ръката на преписвача, по полетата извън основния текст в *Cod. D. Slavo 7* категорично потвърждават връзката между двата ръкописа.

Така например в дясното поле на л. 38а преписвачът е написал: *тука има писано отпосле*. При съпоставянето на този лист с неговия „оригинал“ – л. 33а от *ЗТ*, ясно се вижда, че там има бележка, която се чете частично. Явно, след като не е успял да разчете текста от това поле, преписвачът е решил все пак да спомене, че на това място има писан допълнително текст. За разлика обаче от приведения пример съдържанието на някои други извънтекстови приписки от *Cod. D. Slavo 7* – л. 40б, 41а, 50б, не се отличава при съпоставянето им с техните аналози в *ЗТ* – 35б, 36а, 45б, което силно аргументира хипотезата за създаване на точно копие на *ЗТ*. Интерес представлява и л. 71, идентичен с единствения хартиен л. 66 от *ЗТ*. В горния му десен ъгъл с молив и със същия почерк, с който са написани и други бележки в ръкописа, пише: *Книж. листъ*. По всичко личи, че преписвачът

на *Cod. D. Slavo 7* не е пропуснал да упомене, че оригиналният лист е преписан върху хартия[7].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Осмисляйки всички гореспоменати аргументи и факти, които позволяват да съдим относно близостта между ръкопис *Cod. D. Slavo 7* и *ЗТ*, можем да направим следните заключения:

1. През 1893 г. във Видин, там където в продължение на половин век грижливо, като семейна ценност се съхранява *ЗТ* от XIV в., ръката на неизвестен копист преписва требник, познат ни днес като *Cod. D. Slavo 7*.

2. След съпоставка и незначителна корекция в актуалното му страниране виждаме пълното му съответствие със съдържанието и състава на *ЗТ*.

3. Това „съответствие“ също така се потвърждава от палеографските особености и в двата ръкописа.

4. И двата ръкописа са с еднакъв обем от 96 листа.

5. Сходството им се установява и при сравнението на детайлите от последните два листа в двата ръкописа.

6. Накрая, идентичността между двата требника засвидетелстват и някои извънтекстови бележки, вписани на абсолютно едни и същи места и в двата ръкописа.

Макар и малко, тези свидетелства са напълно достатъчни, за да подкрепят направената хипотеза и не без основание да потвърдят, че ръкопис *Cod. D. Slavo 7* е препис на *Зайковския светогорски требник*.

Очевидно става въпрос за любопитен и рядък случай на създаване на пълно копие на явно оценен като фамилна ценност писмен паметник. На практика това е най-логичният отговор на въпроса защо всъщност е направен преписът и като цяло по-скоро допълва характеристиката на образованата фамилия Зайкови, както и на личността на предполагаемия копист.

Предполагаемите подбуди за възникването на това библиофилско копие не дават възможност ръкопис *Cod. D. Slavo 7* да има място в изследванията върху литургичната практика през XIV в., както и върху конкретните текстологични и езикови изследвания върху *ЗТ* по причина, че явно не добавя нови факти към постигнатото в изследванията досега. Разбира се, вън от съмнение е необходимостта едно пълно изследване на *ЗТ* да отчете и това късно копие. Тъй като основната цел на ръкописа явно не е създаване на богослужебна книга (требник) за нуждите на практиката, с други думи –

---

[7] Въпреки точното следване на някои бележки интересно е, че преписвачът на л. 73б не е счел за нужно да препише други бележки от оригиналния текст, свързани с имената на различните собственици на *ЗТ* – л. 1а, 1б, 2а, 68б. По всяка вероятност поради трудната четливост липсват и кратките бележки от л. 74б–75а.

не отразява актуалната богослужебна практика, то той не може да се има предвид и при изучаването на южнославянската литургична традиция от края на XIX в.

Постигнатият резултат е пълно копие на едно от най-ценните притежания на ръкописната сбирка на НБКМ.

ЛИТЕРАТУРА

Христова, Джурова, Велинова 2000 — Христова, Б., А. Джурова, В. Велинова. *Опис на славянските ръкописи от Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ към СУ „Св. Климент Охридски“ XIV–XIX в*. София, 2000 [Hristova, B., A. Dzhurova, V. Velinova. Opis na slavyanskite rakopisi ot Tsentara za slavyano-vizantiyski prouchvania „Prof. Ivan Dujčev“ kam SU „Sv. Kliment Ohridski“ XIV–XIX v. Sofia, 2000].

Цибранска-Костова, Мирчева 2012 — Цибранска-Костова, М., Е. Мирчева. *Зайковски требник от XIV век. Изследване и текст*. София, 2012 [Tsibranska-Kostova, M., E. Mircheva. Zaykovski trebnik ot XIV vek. Izsledvane i tekst. Sofia, 2012].

Baumstark 1958 — Baumstark, A. *Comparative Liturgy.* Westminister, Maryland, 1958.

Hološnjaj 1995 — Hološnjaj, B. *Zajkovski Trebnik № 960 der Nationalbibliothek "Hl. Kirill und Methodij" in Sofia, Bulgarien*. Dissertatio ad Doctorarum. Romae, 1995.

THE SIMILARITY BETWEEN MANUSCRIPT *COD. D. SLAVO 7* AND THE *ZAJKOVSKI TREBNIK*

(Summary)

The article is dedicated to the problem of establishing the similarity between manuscript *Cod. D. Slavo 7* and the *Zajkovski Trebnik*. The article contains an overview of content, composition, etc. in the manuscript *Cod. D. Slavo 7* by comparing them with those in the *Zajkovski Trebnik*. The main result of the analysis may be summarized as follows: *Cod. D. Slavo 7* is a direct copy from the 14th c. *Zaykovski Trebnik*.

Keywords: South Slavic manuscripts; Cod. D. Slavo 7; Zajkovski Trebnik; liturgical heritage.

Ivan Marinski,
Smolyan, Bulgaria